

Jogi néprajzi adatok a Baja környéki 19. század közepi válóperekben

KOTHENCZ KELEMEN

(néprajzkutató, főmuzeológus, Türr István Múzeum)

Legal ethnographic data of the Baja area divorce proceedings in the mid-19th century

In his study, the author examines the legal ethnographic data in the legal trials of the Holy See preserved in the archives of the Archdiocese of Kalocsa. With the help of micro-historical methods, we can better understand the relationship between the intellectuals (parish priests, teachers, notaries, etc.) and other groups (craftsmen, merchants, peasants, etc.) of local society, their customs, legal customs, morals and norms. With the help of the sources studied, it is possible to trace the methods used by the church administration to deal with the conflicts that arose in the communities, and how the process of separation took place in the settlements studied. From the testimonies of the witnesses at the tribunals of the Archbishop's Holy See, certain principles of social control and sanctions can be discerned. Among the different levels of attitude to work, personal attitude, mindset, interest, motivation and diligence were also reported.

Keywords: legal ethnographic, divorce proceedings, peasant morals and norms, work ethics, social control and sanction, Archbishop's Holy See lawsuit

Bevezetés

Tanulmányommal a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban őrzött szentszéki perek jogi néprajzi elemzésére szeretném ráirányítani a figyelmet. A Főszentszék tevékenységének jelentős részét tették ki a házassági perek, melyek között négyféle típus található meg az említett egyházi archívumban:

1. jegyességfelbontási perek (sponsalia),
2. köteléki perek (vincularis),
3. válóperek (divortialis) és
4. holtányilvánítási perek (declaranda mortis).¹

Jelen tanulmány fókuszába elsősorban bajai és kalocsai válópereket helyeztem. Ha a válóperek esetében bebizonyosodott, hogy a házasság minden szempontból érvényes, de a házastársak nem élhettek békében egymással, akkor a további botrányok elkerülése érdekében a bíróság a felek különélése mellett döntött. Ezt nevezték az ágytól és asztaltól való szétválasztásnak (separatio a thoro et mensa). A felek új házasságot ebben az esetben nem köthettek.

A tanulmányozott források segítségével nyomon követhető, hogy az egyházi iránítást milyen módszerekkel próbálta kezelni az életközösségekben kialakult konfliktusokat, hogyan zajlott a különválás folyamata a vizsgált településeken. A válóperek során megszólaltatott tanúk vallomásaiból pedig a népi jogélet egyes részterületei rajzolódnak ki.

¹ Lakatos–Lakatos–Szabó (szerk.) 2002: 288.

Válástörténet

A szociológiai és a néprajzi szakirodalom egyaránt kihangsúlyozza, hogy a magyar paraszttársadalom körében ritkán történt válás. A paraszti erkölcs értelmében a házasság végleges, felbonthatatlan volt, még akkor is, ha a házastársak békétlen, hűtlen viszonyban éltek egymással, vagy ha a férj impotens, a feleség esetleg terméketlen volt. A házasság megszakítását a szétköltözéssel oldották meg, leginkább a gazdaszony költözött vissza – hozományával vagy anélkül – a szülei házába. A falusi társadalom azonban elítélte az ilyen cselekedetet, lehetőség szerint a szülők visszaküldték lányukat a férjéhez, vagy igyekeztek kibékíteni a házastársakat. A közösségi társadalom akkor tekintette véglegesnek a házasság felbontását, ha a férj elfogadható okkal küldte haza, „hajtotta el a háztól” feleségét.²

A 19. század második felétől rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint 1836 és 1880 között ezer lakosra 0,07 válás jutott. Erdei Ferenc kutatásai rávilágítanak arra, hogy a városi lakosság körében magasabb volt a válások aránya. A jeles szociológus az 1930-as évek adataira vetítve mutatta ki, hogy amíg városon ezer lakosra 1,2 válás esett, falun ez a szám mindössze 0,4 volt. Erdei a különbség okait a következőkkel magyarázta:

1. A parasztnak között nem személyi okokból jött létre a házasság, hanem a gazdaság és a gyermekek miatt; személyi okokból nem is váltak el.
2. A mezőgazdaságban a munkahely és a háztartás egybeesett, válás esetén mindkettő tönkrement volna.
3. A válás szégyen volt, a közvélemény ítéletétől való félelem is visszatartotta a házastársakat.³

I. Ferenc József osztrák császár, magyar és cseh király 1856. október 8-án a birodalom területére érvényes császári nyíltparancsot adott ki a katolikusok házasságáról. Az állam és a szentszék kétoldalú megállapodását jelentő konkordátumot a Religio egyházi és irodalmi folyóirat is lekötözte 1856. november 26-i és 29-i számában, annak érdekében, hogy az új házassági törvényt minden plébános megismerje.⁴ A házassági jogot az osztrák polgári törvénykönyv alapján szabályozták az önkényuralom időszakában. Az 1861. január 23-án megtartott országbírói értekezlet azonban visszaállította az 1848 előtti állapotokat.⁵

A házasság szentségének felbontását a modern társadalmak kialakulása előtt a katolikus doktrína tiltotta, az ágytól és asztaltól való akár örökös elválást azonban lehetővé tette. Magyarországon a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk szabályozta a separatiót. A különválás az életközösségek megszakadását jelentette a házastársak között, a házasság felbontásával azonban nem eredményezte annak megszűnését.

² Morvay 1982: 466–467.

³ Erdei Ferenc kutatásaira hivatkozik: Tárkány Szűcs 1981: 274–275.

⁴ Religio 43. sz. 2. félév. Pest, 1856. november 26. 341–348; Religio 44. sz. 2. félév. Pest, 1856. november 29. 349–358.

⁵ Márkus Dezső és Mezey Barna munkáira hivatkozik: Gelencsér 2018: 194.

A házassági törvény hatályba lépését követően számos jogtudós jelentette meg írásban is a törvénnyel kapcsolatos gondolatait. A teljesség igénye nélkül Márkus Dezső, Herczeg Mihály, Raffay Ferenc neveit említeném meg, akik munkáikban az ágytól és asztaltól való elválásra is kitértek.⁶ A válás nemzetközi kutatástörténete kapcsán Roderick Phillips *Untying the Knot. A Short History of Divorce* című 1991-ben megjelent munkáját érdemes kiemelni, amelyet magyar fordításban is közzétett az Osiris Kiadó 2004-ben.⁷ Az új-zélandi történész monográfiája a nyugati világ (Észak-Amerika, Nyugat-Európa, Skandinávia és Ausztrálázsia) válástörténetét dolgozza fel a középkortól a 20. század végéig. A magyar jogtörténeti munkákban megjelenik ugyan a válástörténet,⁸ történeti, néprajzi, jogi néprajzi aspektusai azonban még kevésbé kutatott területek. A néprajzosok közül jelenleg Prikler Szilvia Beatrix doktorandusz foglalkozik alaposabban – elsősorban a Győri egyházmegye területén – a válások jogi-néprajzi elemzésével.⁹

Az ágytól és asztaltól való elválás menete

Az ágytól és asztaltól való elválás menetét – a vizsgált források alapján – a következőképpen foglalhatjuk össze vázlatosan:

1. A felperes beadta panaszát és kérését a kalocsai szentszékhez, vagy olyan eset is előfordult, hogy a szolgabírósághoz.
2. Ezt követően a szentszék megbízta a helyi plébánost, hogy hallgassa ki a házasságfeleket és tegyen kísérletet a kibékítésükre. Ebben az esetben a római katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepét figyelhetjük meg.¹⁰
3. Adódott olyan eset, hogy a plébános elmulasztotta a jelentési kötelezettségét, ilyen esetben a szentszék megsürgette a papot a válaszáddal.
4. Ha a plébánosnak nem sikerült kibékíteni a házastársakat, akkor a szentszék arra kérte a plébánost, hogy a viszálykodó házasságokat „bírói pecsét erejénél fogva” idézze a szentszék elé.
5. Előfordult, hogy a felek nem jelentek meg a szentszék előtt, ilyenkor ismételtelen beidézték őket. Arra is volt példa, hogy valamelyik fél másik, általában későbbi időpontot kért a megadottnál, ilyenkor a szentszék rendszerint toleráns volt a halasztást kérő személlyel.
6. Ezután következett egy előre rögzített kérdéssor alapján a felperes és az alperes tanúinak a meghallgatása. A tanúkihallgatás levezetésére a szentszék két személyt jelölt ki, rendszerint a helyi vagy egy közel lakó plébánost és egy káplánt.
7. Végül a tanúk vallomásai alapján a szentszék meghozta az ítéletet, amelyet az érintett felek tudomására hozott, rendszerint a plébános közvetítésével.

⁶ Márkus 1895: 139–144; Márkus (szerk.) 1897: 183–188; Herczeg 1896: 233–241; Raffay 1902, 1909: 433–437.

⁷ Phillips 1991, 2004.

⁸ Lásd pl.: Mezey 2007; Osztoivits et alii 2013.

⁹ Prikler 2019.

¹⁰ A témáról bővebben, elsősorban 18. századi Pécsi egyházmegyei példák kapcsán lásd: Gőzsy 2013.

A népi jogélet egyes területei

A társadalom által fontosnak tartott normákhoz való alkalmazkodást a társadalmi ellenőrzés és a nyomában járó szankciók szavatolják. A paraszti társadalomban, ahol a kapcsolatok közvetlen jellegűek, az ellenőrzés „a társadalmi folyamatokba beépülve történt”.¹¹

A társadalmi ellenőrzés fő területei a *munka*, a *szexuális erkölcs* és a *mindennapi viselkedés* voltak, amelyeknél egyfajta társadalmi munkamegosztás érvényesült. Általánosságban elmondható, hogy gazdálkodási kérdésekben elsősorban a férfiak, a szexuális erkölcsre és vele szoros összefüggésben a mindennapi viselkedésre pedig az asszonyok gyakoroltak kontrollt.¹²

A szentségi perek tanúvallatásai során megszólaló személyek vallomásaiból kiolvashatóak a társadalmi ellenőrzésnek és a szankcióknak bizonyos alapelvei. A munkához való hozzáállás különböző szintjei közül a vallomásokban megjelent a személyes attitűd, gondolkodásmód, érdeklődés, motiváció, szorgalom.

A bajai Gyukics Johanna 1848. október 18-án azért fordult a kalocsai szentszékhez, mert – mint írta – férje, Lebovics János szücsmester: „*megfelejtkezvén atyai 's hitvesi kötelességiről, gyermekeit sem tartani sem ruházni nem akarná: engem pedig alacson piszkolodás, fenyegetődzés, verés- és ütéssel üldözne, 's így az együtt lakhatást lehetetlené: méltoztatnék őt a' törvény színe elejbe meghíni, 's engem tőle, a' szent kánonok értelme szerint, ágytól és asztaltól örökre elválasztani*”.¹³

A tanúvallatások során a Baján élő, nemesmiliticsi közbirtokos felesége, a 68 éves, római katolikus vallású Alföldy Ferencné Radán Anasztázia kihangsúlyozta a szücs szorgalmát: „*Megösméri a tanu hogy a férj mindég dolgozik, sőt más szücsöknek is darab számra legényképen var, a külső munkában is szorgalmas, ellenbe soha részegen és henyélve nem látta*.”¹⁴

A bevádolt bajai szücsöt inasévei óta ismerő egykori szücs céhmester, a 68 éves római katolikus Horánszky János a mesteremberekhez illő mentalitását emelte ki a következőképpen: „*A tanu két ízben négy négy évekig tartó czéh-mestersége alatt nem tapasztalt az alperesre még csak hajlamot is részegsége, ámbár özszjevövetelük alkalmával inni szoktak, és így a részegsége alkalmá lett volna a vádlottnak; úgy szinte fajtalanságot, vagy más roszaságot nem tapasztalt, sőt a vádlott mindég józanul és böcsületesen viselte magát mint mester emberhez illik*.”¹⁵

A néprajztudomány gazdálkodással foglalkozó területén a házi sertéstartás kapcsán ritkán fogalmazzák meg a gazdasszonyok szerepét. A disznó otthoni hizlalása azonban olyan nem túl kemény fizikai feladat volt, amit egy szorgalmas háziasszony könnyűszerrel ellátott. A Katholikus Néplap 1850. április 4-i számában *A' jó gazdaszszony tavaszi foglalatoságai* címmel közölt egy rövid írást, amelynek szerzője többek közt megemlítette, hogy „*Miután a' ház körül a' moslék és savó, úgy szöllőben, kertben*

¹¹ Tárkány Szücs 1981: 786.

¹² Jávör 2000: 648–649.

¹³ KFL. I. 2. a. 198. Lebovics János és Gyurics Johanna válópere (1848–1852) 1191/1850.

¹⁴ KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

¹⁵ KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

*a' csalány, gaz szapora. Májusban a' sertést hidasba¹⁶ lehet vetni.*¹⁷ Ballagi Aladár történész a hódmezővásárhelyi gazdálkodás kapcsán írta le 1890-ben, hogy „Sok gazdasszony moslékon, savón, darán, s ebbe aprított luczernán, paréjon malaczkokat is zsendít, később kukoriczával 180–200 kilósra felhízalja”.¹⁸

A kalocsai Lacza Katalin többek között azért indított házasságbontó pert, mert Pethő Lázár csizmadia férje iszákos, tékozló volt, a kocsmát gyakran látogatta, jövedelmét leginkább oda hordta, sőt „az előadónénak a disznáját ami télre való egyik élelmezése lett volna, eladta”.¹⁹ A tanúvallatások során Grosz Pál szücsmester a gazdasszony erényei között kiemelte, hogy „Alázatos, engedelmes ura iránt, és házi kötelességeit teljesíti, iparkodik kofálkodással és malaczkok tenyésztésével háza javát előmozdítani, eladott egyszer egy malaczkot, árát férjének mesterségébe adta, de a férfi az abbóli keresményt nem fordította a közre, hanem elpazarlotta”.²⁰ A viszálykodó házastársak szétköltözését követő időszakra utalt Pick Lipót bőrkereskedő, amikor vallomásában kihangsúlyozta, hogy „Az asszony erkölcsi viselete jó. Ez onnan is kitűnik, hogy midőn a férfi az asszonyt elhagyta, ez nem csak gyarapodni látszik, azonnal, hanem mit bizonyosan is tudok, két sertést is hizlalt.”²¹

A tulajdon elleni vétségek kapcsán Szilágyi Miklós fogalmazta meg azt, hogy a paraszti megítélésében bizonyos kétarcúság ragadható meg. Egyesek számára fenntartás nélkül elfogadott erkölcsi parancs Isten tízparancsolata közül a hetedik, vagyis, hogy „Ne lopj!”. Mások attól függően vélekedtek a lopásról, ítélték el vagy sem, hogy kicsoda kitől és mennyit lopott. A cselekedetet vagy a legfőbb bűnök egyikének, vagy kényszer szülte, ám szégyellni való tettnek, esetleg büszkén vállalhatónak értelmezték.²²

A vizsgált időszak szentszéki vallatásai során a lopást is felemlgették. Az egyik bajai felperes gazdasszony gyermeknevelési szokásai kapcsán elítélőleg jegyezték meg, hogy a gyermekeit „ferdén neveli”, sőt még lopásra is biztatja. Az alábbiakban idézünk néhányat a tanúk vallomásaiból:²³

„Az asszony gyermekeivel rosszul bánik azokat gyümölcsöt és efféléket lopogatni küldözi, azokat üti veri, és azért atyokhoz szöknek honnét vissza vissza csalogatja őket.” (Petrovác Alajos, bajai kézimunkás, róm. kat., 44 éves)

„A gyermekekrül keservesen panaszkodni hallotta az alperest, hogy anyuk lopásra vezérli őket, és tanítgatja hogy atyokat lopnák meg és anyukhoz vigyenek.” (Dagilovits András, bajai szücs, róm. kat., 38 éves)

¹⁶ Az ún. *hidas*, vagy *hidasól* „a talpgerendán álló, szétszedhető és könnyen összeállítható, tehát szállítható, kizárólag fából, borona- vagy zsilipelt technikával készült, egy- vagy kétosztatú, eredetileg karámmal nem rendelkező, többnyire belső vályúval és fölötte felnyitható ajtóval, ún. *lippentővel* ellátott jellegzetes sertésól.” Szabadfalvi 2001: 766.

¹⁷ Katholikus Néplap 3. évf. 14. sz. 1850. ápr. 4. 120.

¹⁸ Ballagi 1890: 110.

¹⁹ KFL. I. 2. a. 247. Pethő Lázár és Lacza Katalin válópere (1859–1860) 7827/1859.

²⁰ KFL. I. 2. a. 247. 7827/1859.

²¹ KFL. I. 2. a. 247. 7827/1859.

²² Szilágyi 2000.

²³ KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

„Gyermekeit az aszon lopásra tanítja, a tanu ezt maga magán tapasztalta, mert az egyik leánykájok pénzt kért a tanutól munka bér fejében atya részére, és egy fertály bankót kapván nem atyának, hanem anyának vitte azt, az apa erről csak a tény után értesülvén, midőn a munka bért követelvén egy fertály bankóval kevesebbet vett fel.” (Schönberger Ferencz, bajai szűcs, róm. kat., 37 éves)

Több tanú kihangsúlyozta – és nem a gyermekek lopásra nevelése kapcsán –, hogy a házastársak „egyenetlenkedésének” legfőbb oka a szegénység, amit a nagyarányú gyermekvállalás is előidézt. Néhány tanú ezt a következőképpen fogalmazta meg:

„Oka a viszálykodásnak hogy az aszony gyermekeivel együtt szeretné a pompát, a férjétől pedig ez nem tellik. A szegénység és sok gyermek miatt nem lévén előmenetel inrend ered a viszálykodás.” (Alföldy Ferencné szül. Radán Anasztázia, bajai lakos, nemesmiliticsi közbirtokos felesége, róm. kat., 68 éves)

„De szegénységgel küszködven, sok gyermekkel terhelve, sokszor kölcsön vett pénzt vagy anyagot hitelre hogy mesterségét úzhesse, és a körülmények úgy hozván néha meg megbukott, és innen támadt az aszonnak erántai idegensége, mert úgy nem élhetett mint az előtt, a szegénység – ugymond a tanu – oka mindennek.” (Horánszky János, bajai szűcsmester, róm. kat., 68 éves)

A szegénység mellett problémaforrást jelentett, ha a lakóingatlan a feleség hozománya volt. A már emlegetett Lebovics János bajai szűcsmester válóperében vallotta egy női tanú, hogy a felperes „asszony férjét űzi a házból, mivel a ház az ő hozománya; ámde a férj tűz után a házat kéregetésből, és a zsolér zsidó fizetéséből építette fel.”²⁴ Az idézetben a „tűz után” kifejezés az 1840. május 1-i nagy bajai tűzvészre utal, amely szinte az egész várost elpusztította. A „zsolér zsidó” pedig azt a hitelezőt jelentette, aki kölcsönt biztosított a tűzkárosult embernek lakóháza újjáépítéséhez. Az Osztrák–Magyar Monarchia a 19. század közepén kedvező feltételeket biztosított a magyarországi zsidó lakosság számára. A zsidóság a kereskedelmi tevékenységével nagy úrtöltött be: értékesítette a mezőgazdasági terményeket, bonyolította az árucseré-forgalmat Magyarország és a Monarchia államai között, ellátta iparcikkkel a vidéki lakosságot. A zsidók emellett hitelben árultak, hitelt adtak, sőt külkapcsolataik révén még nemzetközi pénzügyleteket is bonyolítottak egy olyan időszakban, amikor Magyarországon még a bankrendszer elemei sem léteztek.²⁵

A házastársak közötti konfliktusok kiváltó oka lehetett, ha az egyik fél nem tanúsított szeretetet párja iránt. A 38 éves római katolikus vallású Zlatinkovitsné Dominik Anna, bajai kereskedő felesége – a Lebovics–Gyurics per kapcsán – így vallott erről: „A viszálykodás oka az hogy a nő nem szereti férjét, ezt a nő maga megvallotta a tanunak mint barátnéjának, sőt a tanú beteges 9 évek óta ágyban fekvő férjének is mondá hogy ő férjét nem nézheti nem szeretheti soha; mire ez felelt:

»ha – ugymond az én feleségem mondaná ezt nékem tüstént kitekerném a nyakát« mire a felperes nő felpattant »maga sem jó ember – ugy mond – ha pártját fogja férjemnek.«²⁶

²⁴ KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

²⁵ Szarvas 2000: 366.

²⁶ KFL. I. 2. a. 198. 1191/1850.

Zárszó

Összegzés helyett elmondható, hogy a vizsgált szentszéki perek számos jogi néprajzi adalékot hordoznak. A vizsgálatok során papírra vetett tanúvallatások a korabeli jogélet egy-egy szeletét villantják fel előttünk. A mikrotörténeti módszerek segítségével jobban megismerhetők a lokális társadalom értelmiségi (plébánosok, tanítók, jegyzők stb.) és egyéb csoportjainak (kézművesek, kereskedők, parasztok stb.) egymáshoz való viszonyulása, az általuk gyakorolt szokásjogok, jogszokások, erkölcsök és normák. Az egyházi levéltárakban őrzött szentszéki perek jogi-néprajzi szempontú további kutatása/elemezése fontos és aktuális feladat.

Irodalomjegyzék

BALLAGI Aladár

1890 Hódmező-Vásárhely. *Földrajzi Közlemények* 18. 97–113.

GELENCSÉR József

2018 *Székesfehérvár áldásos árnyékában. Sárkeresztes népi jogélete 1867–1959.* Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum.

GŐZSY Zoltán

2013 A katolikus egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In Báráth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* 53–84. Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék.

HERCZEGH Mihály

1896 *Magyar házassági jog. 1894: XXXI. törvényczikk.* Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

JÁVOR Kata

2000 A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 601–692. Budapest: Akadémiai Kiadó.

LAKATOS Adél – LAKATOS Andor – SZABÓ Attila (szerk.)

2002 *A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismertető.* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2) Kalocsa: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár.

MÁRKUS Dezső

1895 *A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve. Az 1894. évi XXXI., XXXII. törvényczikkek és az azokra vonatkozó összes rendeletek és utasítások.* Budapest: Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése.

MÁRKUS Dezső (szerk.)

1897 *Magyar törvénytár 1000–1895. Millenniumi emlékkiadás.* Budapest: Franklin-Társulat.

MEZEY Barna (szerk.)

1997 *Magyar jogtörténet.* Budapest: Osiris Kiadó.

MORVAY Judit

1982 Válás. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon IV.* 466–467. Budapest: Akadémiai Kiadó.

OSZTOVITS András – PRIBULA László – UDVARY Sándor – WOPERA Zsuzsa

2013 *Polgári eljárásjog II. Perolvasatok, különleges eljárások, egyes nemperes eljárások.* [h. n.]: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

PHILLIPS, Roderick

1991 *Untying the Knot. A Short History of Divorce.* Cambridge: University Press.2004 *Amit Isten összekötött... A válás rövid története.* Budapest: Osiris Kiadó.

PRIKLER Szilvia Beatrix

2019 „Én szolgálégény, ipam pedig gazdaember levén, házába beházasodtam.” Egy 19. századi válóper története és társadalmi aspektusai. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére.* 613–627. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdély Múzeum-Egyesület.

RAFFAY Ferenc

- 1902 *A magyar házassági jog. 1894. évi XXXI. törvénycikk.* Budapest: Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése.
- 1909 *A magyar magánjog kézikönyve.* Győr: „Pannonia” Könyvnyomda és Könyvkiadóhivatal.

SZABADFALVI József

- 2001 Sertéstartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás.* 749–770. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZARVAS Zsuzsa

- 2000 Kiskereskedők. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 362–390. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SZILÁGYI Miklós

- 2000 Törvények, szokásjog, jogszokás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 693–759. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1981 *Magyar jogi népszokások.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó.